

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

KÉKY LAJOS

ÖTVENKETTEDIK ÉVFOLYAM

A GRÓF VIGYÁZÓ-VAGYON JÖVEDELMÉNEK FŐLHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

B U D A P E S T 1 9 4 2

NYV. KÖZMŰVELŐDÉSI INTÉZET
Budapest, XI., Móricz ut. 12/13

Magy. is. III.
1602/LII.

A kiadásért felel: Kéky Lajos.

20711 Sárkány-nyomda r.-t. Budapest, VI., Horn Ede-u. 9.
Igazgatók: Wesselv Antal és Wesselv József.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Halasy-Nagy József</i> : Emlékezés Császár Elemérre	31
<i>Pais Károly</i> : Kisfaludy Sándor két Rózája	269, 369
<i>Radó Antal</i> : Arany és az olasz irodalom	23
<i>Sándor István</i> : Főuraink a felvilágosodás irodalmában	237
<i>S. Szabó József</i> : Zoltaj Lajos	349
<i>Vajthó László</i> : Arany János és a magyar rím	109
<i>Viszota Gyula</i> : Gróf Széchenyi István mint katona	1, 132, 256, 354

ADATTAR.

Az első dramaturg-kérdés a Nemzeti Színházban. <i>Rexa Dezső</i>	77
Bartók Lajos és gr. Festetics Andor levélváltása az Örvény előadása ügyében. <i>Pukánszkyne Kádár Jolán</i>	86
Czuczor Gergely ismeretlen levele. <i>Bakos József</i>	91
Emilia-kódex. <i>Debreczy Sándor</i>	377
Eötvös József műfordításai Palocsay Tivadar verseiből. <i>Waldapfel József</i>	383
Eötvös József néhány kiadatlan levele. <i>B. Szalay Gábor</i>	156, 283
Három levél Kazinczyhoz. <i>Kéry László</i>	36
Lévay József levele Gööz Józsefhez. <i>Szász Károly</i>	84
Pótlás. <i>May István</i>	107
Rimay János ismeretlen levele. <i>Eckhardt Sándor</i>	302
Szász Károly és Badics Ferenc levelezése. <i>Szász Károly</i>	387
Szigligeti Ede levelei. <i>Solt Andor</i>	63, 186
Vadnay Károly levelestárából. <i>Kéky Lajos</i>	41, 164
Vörösmarty Mihály kiadatlan politikai cikkei. <i>Török Pál</i>	294
Vörösmarty Mihály szépirodalmi könyvkiadó-vállalatának terve. <i>Török Pál</i>	379

KÖNYVISMERTETÉSEK.

A pannonhalmi főapátsági Szent Gellért-főiskola évkönyve az 1940/41-i tanévre. <i>Császár Ernő</i>	211
Barta János: Madách Imre. <i>Berczik Árpád</i>	407
Berzsenyi Dániel prózai művei. <i>Haraszthy Gyula</i>	406
Bóka László: Vajda János. <i>Haraszthy Gyula</i>	103
Géfin Gyula: Faludi Ferenc. <i>Gálos Rezső</i>	405
Hankiss János: Irodalomszemlélet. <i>Berczik Árpád</i>	203
Helle Ferenc: Magyar-német művelődési kapcsolatok. <i>Nagy István</i>	403
Kalmár Ödön: Bártfay László. <i>Kerekes Emil</i>	316
Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet. <i>Várdai Béla</i>	308
Kárpáti Aurél: Babits Mihály életműve. <i>Haraszthy Gyula</i>	106
Keményfy János: Ötszáz év humora. <i>Kulcsár Béla</i>	315
Kornis Gyula: Széchenyi és a magyar költészet. <i>Halasy-Nagy József</i>	92
Lengyel Tamás: Gróf Teleki László. <i>Gálos Rezső</i>	310
Madách Imre összes művei. <i>Solt Andor</i>	399
Nábrádi Mihály, vitéz: A magyar írói életrajz. <i>Nagy István</i>	313
Németh Zoltán: Kis János szerepe kora irodalmi életében. <i>Kerekes Emil</i>	105

	Lap
Otrokocsi Nagy Gábor: Református kollégiumi diák-irodalom a felvilágosodás korában. <i>Zsigmond Ferenc</i>	98
Papp Ferenc: Gyulai Pál. II. k. <i>Galamb Sándor</i>	200
Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. VIII. k. <i>Kéky Lajos</i>	305
Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. I. k. <i>Solt Andor</i>	401
Schmidt Edit Erzsébet: Csató Pál. <i>Meggyes Ede</i>	317
Siklóssy László: Az országgyűlési beszéd útja. <i>Kéky Lajos</i>	213
Sötér István: Jókai Mór. <i>Gálos Rezső</i>	209
Szabady Béla: Telekessy István egri püspök. <i>Gálos Rezső</i>	317
Szauder József: Faludi Udvari Embere. <i>Gálos Rezső</i>	100
Tóth Zoltán: A Hartvik-legenda kritikájához. <i>Gálos Rezső</i>	400
Vajda Endre: Vörösmarty Mihály művei regékben. <i>Zsigmond Ferenc</i>	103
Valjavec, Fritz: Der deutsche Kultureinfluß im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns. <i>Gálos Rezső</i>	206
Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. <i>Gálos Rezső</i>	95
Waldapfel József: Katona József. <i>Császár Ernő</i>	311

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1941. év irodalomtörténeti munkássága. <i>Kozocsa Sándor</i> .	
I. Általános rész	215
II. Egyes írók A—K.	319
III. L—Zs.	409

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

(A *-gal megjelölt számok azt jelentik, hogy az illető szöveget teljes egészében közöljük.)

	Lap		Lap
Abonyi Lajoshoz Szigligeti levele	197	Bartók Lajos 86—90; — <i>Az örvény</i> 86—88; — <i>Szemfényvesztők</i> 86; — levelei Festsics Andorhoz	*87, 90
Ady Endre 125, 126, 208, 307,	351	Bartsai László	247
Alárdi Mihály	98	Batsányi János	313
Angyal Dávid	271, 314	Batthyány Adám gr. 405; — B. János 356; — Ignác 238; — Lajos	294
Appel kapitány	143, 144	Bayer József	310, 395
Apponyi Albert gr.	92	Bálint Gyula	25
Apraxin Júlia	67	Bánóczy József	314, 396
Arany János 23—30, 33—35, 103, 109—131, 171, 176, 210, 312, 315, 316, 404; — <i>A kis pokol</i> 24; — <i>Daliás Idők</i> 28; — <i>Kozmopol. költ.</i> 60; — <i>Stanzák</i> 26; — <i>Toldi-tril.</i> 26—29; — <i>Zrinyi és Tasso</i> 24, 27; — és a magyar rim 109—131; — és az olasz irodalom 23—30.		Bártfay László	316
Arany László	124	Báthory László bibliaford.	39
Arduin győri püspök	400	Beleznai Miklósné	316
Ariosto	24—28	Beniczky Ferenc	66
Aristoteles	205	Benkő Kálmán	79
asszonánc, rim	109 sk.	Benningsen tbk.	147
Asztalos Miklós	96	Beöthy Zsigmond 78; — <i>Ludas Matyi</i>	78
Auersperg Károly hg.	134	Beöthy Zsolt 33, 41—43, 211, 388, 396, 397	
Ábel Jenő	96	Bernadotte János	139, 151
Ábrányi Emil	125	Bernát Gazsi levele Vadnayahoz	*59
Ábrányi Kornél	214	Beroaldo Fülöp	97, 98
Aldor Imre	52	Berzsenyi Dániel 93, 238, 240, 241, 406; — prózai munkáinak kiad.	406
Anyos Pál	34	Bessenyei György 34, 208, 255, 316	
Babits Mihály 106, 107, 129, 130, 307		Bécsi-kódex	38
Badics Ferenc 314, 387—398; — levelei Szász K.-hoz *388, 392, 393, 395, 397		Bérczy Károly . 53, 125, 190, 191	
Bajza József	162	Bianchy Frigyes	355
Bakócz Tamás	98	Blaha Lujza levele Vadnay K.-hoz	*175
Balassi Bálint	208, 302—304	Blücher tbk. 139, 146, 149—154, 259—262	
Balázs Sándorné	65	Bogáthy Miklós	96
Balla Endre	78, 79	Bohus János	18
Ballabene Károly	144	Bojardo 27, 28; — <i>Orlando innamoroso</i>	27
Baráth Ferenc	396	Bonfini	207
Barclay de Tolly	139—141, 143	Bonnaz püspök levele Csiky G.-hez	*174
Barkóczy Ferenc gr.	238	Bornemisza Péter	96
Baróti Szabó Dávid	254	Bowring John	206
Barta János	406, 407	Bóka László	103

	Lap		Lap
Böhm József	149	Dobrossy István	214
Böle Kornél	212	Dobby Márton	314
Brenner Márton	98	Dóczy Lajos levele Vadnay	
Brisits Frigyes	294	K.-hoz	*180
Brodarics István	96	Dózsa Dániel	67
Bubna Ferdinánd	355	Döbrentei Gábor	213, 406
Bulyovszky Gyuláné	193	dramaturg-kérdés a Nemzeti	
Burns	23	Szính.-ban	77
Byron	23, 93	Dudith András	96
		Dugonics András	253
		Duka Péter tbk.	362
Calderon	167		
Carascosa tbk.	358	Eckhardt Sándor	311, 314
Cavriani Kristóf gr.	134	Edelsbacher Zsigmond	18
Chamisso	404	Eggerer András	97
Chasteler tbk.	10	Egressy Gábor	214; ~ hoz
Clam-Martinitz Károly gr.	363	Szigligeti levelei	*186
Corneille	171	Elbinger Ernő (Jenő)	133
Cornides Dániel	39	Eliás István, <i>Cecilia</i>	78
Cottolendi Károly	101	Emilia-kódex	377
Cybeleus I. Hagymásy		Endrödi Sándor	125, 214
Czirák Antal gr.	267	Enyedi György	97
Czuczor Gergely 91, 179, 316;		Ercsey Sándor	23
— levele Prudovitzhoz *91;		Eötvös János	357
— rabláncái	179		
Czvittinger Dávid	206	Eötvös József br. 156, 352,	
		382; — <i>A házasodók</i> 161—	
Csató Pál	317	163; — <i>Atilla</i> 164, 284; —	
Csáky Albin gr.	394	<i>Alom</i> 158, 285, *287; —	
Császár Elemér 31—35, 211,		kiadatlan költ. *291—294;	
271, 403		— műfordításai *383—387;	
Császár Ferenc	58, 208	— regénye II. Endre korá-	
Csengéry Antal	294	ról 160; — kiadatlan levelei	
Csepreghy Ferenc	177	*156—163; — levelei Szalay	
Cseréy Jánosné	377	Lászlóhoz	159, 283, 286
Cserzy Mihály	315	Eötvös Józsefné, br.	156
Csikó Gergely levelei Vadnay		Eötvös Károly	372
K.-hoz *173; — ~hez Bon-		Eötvös Lóránt br.	156
naz levele	*174	Erdélyi János	84, 85, 120, 178
Csilléry Lajos	393	Erkel Gyula	198
Csipkés György, Komáromi	352	Ertel Ferenc alezr.	5, 14
Csokonai 37, 109, 111, 114,		Esterházy János gr. alezr. 11;	
238, 245—247, 249, 255, 352		— József gr. 267; — Mihály	
		gr. 93; — Miklós hg. 136,	
Dante 23, 182, 408; — <i>Isteni</i>		363; — Pál hg. 363, 406; —	
<i>színi.</i>	24	Vince gr.	362
Darnay Kálmán	372	Etzelt Lajos főhdgy.	22, 132
Darrel Vilmos	102		
Deák Ferenc	311	Fabinyi Dániel	98
Debreceni-kódex	38	Fakerti (Baumgartner)	47
Degré Alajos 214; — levele		Falka rézmetsző	39
Vadnay K.-hoz	*181	Faludi Ferenc 97, 98, 100—	
Dengi János	271	102, 405—406; — <i>Téli éjt-</i>	
Desericzky Ince	97	<i>szakák</i> 102; — forrásaihoz	101
Dessewffy József gr.	238	Faludi Imre 405; — János	
Déri Gyula	351	405; — Julianna, Gállné	403
Dickens	46	Fábián Gábor verseslev. Vad-	
Ditrói Mórné	71	nay K.-hoz	*168

	Lap		Lap
Fáy András 43, 44, 93, 187, 240, 247, 315, 393, 394; — <i>Béltékylház</i> 44; — <i>Kedvesapongások</i> 44; — ∞ hoz Szigligeti lev.	*188	Greksa Kázmér	25
Fáy János	352	Grillparzer	404
Fekete Gábor 214; — János gr.	107, 208	Grosz József	188
Feleki Miklós	191	Gschmeidler Ákos	172
Fellenmayer	179	Gvadányi József gr.	240
Felvilágosodás	237	Gyalui Torda Zsigmond	96
Ferenczfý Lőrinc	97	Gyárfás Tihamér	102, 405
Festetics Andor gr. lev. Bartók Lajoshoz *86, 89; — György gr. 238, 239, 267; — Leo gr.	77	Gyenes László	87
Fésüs György	70	Gyöngyési Gergely	97
Ficino	97	Gyöngyösi István	114, 124, 317
Follinusz János 70; — -né	65	György györi püspök	400
Forgách Ferenc gr. 98; — Miklós gr.	39	Györy Vilmos lev. Vadnay K.-hoz	*165
Fortunatus Máté	98	Gyulai Aranka, Hellebrantné 397	
Fournier Ágoston	136	Gyulai Ferenchez Szigligeti lev.	*189
Földváry Gábor	79	Gyulai Kálmán	397
főuraink és a felvilágosodás	237	Gyulai Pál 33, 179, 183, 200—202, 209, 211, 271, 295, 309, 311—314, 388, 389, 391, 399; — ∞ hoz Szigligeti levelei *196	*196
Fraknoi Vilmos	96	Gyulay tbk.	148, 154
Frankenburg Adolf lev. Vadnay K.-hoz	*172	Hagymásy (Cyb.) Bálint	96
Frankl István	387, 390, 391	Halász Gábor	400
Frater Marcellus	212	Hankiss János	203—205
Fráter Erzsí, Madáchné	407	Haraszti Gyula	211
Friebeisz István	214	Haray Viktor	67
Friederich	149	Hardegg Ignác gr.	364
Frimont János tbk.	355	Hardenberg gr.	145
Frithjof	167	Hartvik püspök 400; — ∞ <i>legenda</i>	400
Gaal György	206	Hazucha Ferenc 80, 84; — <i>Haley-üstökös</i>	79
Galeotto Marzio	207	Heckenast Gusztáv	165
Gallée	47	Hegedüs József 13; — <i>Lajosné</i>	191
Gálos Rezső 269—73, 278—81, 369—76	369—76	Hegyesy Mari	87
Gárdonyi Géza	307	Heine	51
Gáspár Imre	356	Heinrich Gusztáv	405
Gellert Chr. F.	207	Helle Ferenc	403—405
Géfin Gyula	405, 406	Hellebrant Árpád	63
Glatz Jakab	207	Herczeg Ferenc	92, 307
Goethe	23, 117, 123, 207	Herepei János	304
Goltz ezr.	149, 150	Hevenesí Gábor	317
Gomez Móric tbk.	4, 10	Hevesi Sándor	313
Gotter	106	Homeros	27
Gööz József	84	Horányi Elek	97
Görgey Artur 42; — lev. Vadnay K.-hoz	*182	Horváth Ferencné	389
Gracian Boldizsár	100	Horvát István	38
Greguss Ágost 167, 190, 214; — lev. Vadnay K.-hoz	*170	Horvát János	314, 370
Greguss Gyula	167	Horvát János kapitány	356
		Horvát Jolán, Badicsné	389
		Horvát Lajos	51
		Horvát Róza, Zalabéri 269—282, 369—376	282, 369—376

	Lap		Lap
Horváth Sándor	389	Károlyi György gr.	65, 316
Houssaye Arsène	48	Kárpáti Aurél	106, 107
Hubai Gusztáv	66	Kecskeméthy Aurél	214
Hubai Miklós 36, 37,	39	Keglevich György gr. tbk.	11
Hugo Viktor	93	Keleti Gusztáv lev. Vadnay	
humor	315	K.-hoz	*183
Hunyady Gabriella grófnő	359	Kelmenfy L. Hazucha	
Huszár Imre	171	Kemény Zsigmond 35, 201,	294
Hutiray Ferenc	69	Keményfy János	315
Ilkey Sándor	79	Kertbeny Károly	206
írói életrajz tört.	313	Képes Krónika	309
Istvánffy Miklós	96	Kétly Károly	389
Istváni Pál	97	Kinsky Lipót gr.	134
Iványi Béla	96	Kis János 36, 105, 106; —	
Janus Pannonius 96, 315		<i>Flóra</i>	106
Jámbor Pál lev. Vadnay K.-		Kisfaludy A. Béla 269, 271	
hoz	*178	Kisfaludy Károly 43, 115, 247,	
Jean Paul	46	251, 253	
Jellasics bán 294, 299		Kisfaludy Sándor 34, 208, 245,	
Joannes Vercellensis	212	247, 248, 249, 251, 253, 255,	
Jókai Mór 35, 63, 209—211,		269—282, 369—376; — két	
352; — levelei Vadnay K.-		Rózája 269—282; 369—376	
hoz	*169	Kniewald Károly	400
Jókainé Laborfalvy R.	187	kollegiumi diákirodalom	98—100
Jósika Miklós br. 213; —		Kolmár József	214
<i>A hét Losonczi k. a.</i> 48; —		Kolowrat	301
<i>Abafi</i> 44—46; — <i>Csehek</i>		Komjáthy Jenő	103, 125
46; — <i>Egy magyar család</i>		Kontrássy Ferenc	214
46; — <i>Hat Uderszky-lány</i>		Kornis Gyula	92—95
46; — <i>Jósika István</i> 45;		Kossuth	94, 214, 294
— <i>Két királynő</i> 46; — <i>II.</i>		Kosztolányi Dezső 126—130,	307
<i>Rákóczy F. 46; — Szikla-</i>		Kotzebue	247, 404
<i>rózsa</i> 44, 47; — levele Ráth		Kovacsóczy Farkas	96
Mórhhoz *44—47; — levelei		Kovács Gyulához, (E.), Szig-	
Vadnay K.-hoz	*47—49	ligeti lev.	*192
József nádor	4	Kovács Mihály	179
Justh Zsigmond	208	Kovács Pál lev. Vadnay K.-	
Kakas István	96	hoz	*43
Kalmár Ödön	316	Kovács Zsigmond	79
Kalós Mózes	352	Kozma Andor	125
Kaprinai István	317	Kölcsey Ferenc 43, 44, 92, 113,	
Kardos Albert 350, 396		114, 156—158, 213, 283, 286,	
Kardos Tibor	308	352, 382, 393, 394	
Katona Andre	349	Königsegg Ferenc gr.	18
Katona József 255, 311		Körner	404
Katona Lajos	206	középkori irodalom	308
Kazay Sámuel	352	Kömüves Éva	366
Kazinczy Ferenc 36—41, 99,		Köváry László	214
105, 120, 160, 164, 314, 316,		Krúdy Gyula	351
393, 394; — <i>Lukai</i> *36; —		Kultsár István	316
<i>Tűvisék és virágok</i> 37; —		Kúthy Lajos 81—84; — <i>Ari-</i>	
hez Sándor J. levelei		<i>adne</i> 81; — <i>Fekete és fehér</i>	
*36—41; — halála	159	78, 81	
Kazinczy Gábor	66	Kutschera János br. 137, 362, 363	
Kármán József	316	Laborfalvy Róza l. Jókainé	
		Lampérth Géza	214

	Lap		Lap
Langenau br.	150	Morvay Győző	156
Latinovits Frigyesné	183	Morvay kapitány	363
Lám Frigyes	404	Móra Ferenc	315
Lehr Albert	30	Móricz Pál	350, 351
Lenau	404	Móricz Zsigmond	307, 351
Lendvai Márton	191	Mudrony Józsefné Szigligeti	
Lengyel Tamás	310	Anna	69
Lessing	165	Murat nápolyi király	354
Lévay József 397; — lev. Gööz			
Józsefhez *84; — lev. Vad-		Nagy Gábor	352
nay K.-hoz	*176	Nagy Géza	377
Lichnowsky Vimos gr.	138	Nagy Ignác	78
Liebenberg János	17	Nagy István	106
Liechtenstein János hg. 13, 15,		Nagy Pál, Felsőbüki	266, 366
132; — Möríc gr.	152, 153	Nábrádi Mihály	313
Lindner Ernő	404	Nádasy Sándor tbk.	43
Lisznay Kálmán	214	Ney marsall	146
Londonderry lord	362	Négyesy László	102
Loósz István	86	német-magyar kapcsolatok	
Losonczy Gyula	54	206—209, 403	
Losonczy László	52, 54	Németh László	315
Lovas Elemér	211, 212	Németh Zoltán	105
Lónyay Etelka	407	Nyáry Pál	78, 79
Lugósz József	352	Nyéky Mihály	65
Lukács György	190	Nyirő József	315
Lukácsy Antónia 1. Follinuszné			
Lukacsics Pál	302	O'Donnel	263
Lunkányi János	267	Ocsovszki	40
		olasz egyetemeken járt ma-	
Macchiavelli	304	gyarok	96—98
Madách Imre 103, 171, 399,		Oláh Miklós	95
406—407		Orlay-Pétrics Soma	179
magyar-német művel. kapcs. 206, 403		Ostermann	141
Makkai Sándor	314	Otrokocsi Főris Ferenc	97
Margit-legenda szerzője	212	Otrokocsi Nagy Gábor	98
Matkovics Lázár	389		
Mályusz Elemér	212	Paget	206
Mária-siralom	114	Palocsay Tivadar 158, 256, 382;	
Mátyási József	107	— versei	*383—387
Mecséry Dániel	17, 361	Papp Endre	316
Mednyánszky Alajos br.	206	Papp Ferenc	200—202, 314
Merényi Oszkár	314, 406, 407	Pasteiner Gyula	33
Merweldt Maximilian gr.	22, 132	Patay József	79
Meskó József br. tbk.	8, 9	Paulay Ede	70, 88, 177;
Metternich	138, 354, 365	— -né	68
Mészáros Ignác, <i>Kartigám</i>	44	Pauler Gyula	400
Michael de Ungaria	97	Paulus Hungarus	97
Mihalek János	377	Paziazzi Mihály	285
Mikszáth Kálmán	214, 315	Pálffy Albert lev. Vadnay	
Miller Jakab Ferdinand	107	K.-hoz	*176
Mohr br. tbk.	358	Pálffy Fidél gr.	79
Molière	171	Pálmay Ilka	77
Molnár Györgyhöz Szigligeti		Pápay Miklós	372
lev.	*188	Pázmány Péter	92, 97, 109
Montbrun tbk.	6	Percy	167
Moreau tbk.	141	Perényi Zsigmond br.	368
Moreto	166		

	Lap		Lap
Petőfi Sándor	33, 58, 92, 94, 95, 111, 115, 214, 315, 351, 404, 407; — Egerben 179; — szülőháza	Sámboky János	96
Petőfi Zoltán	351	Sándor István	36, 37; — <i>Magy. Könyvesház</i> 37; — levelei Kazinczyhoz
Petrarca	24; — hatása Ri- mayra	Sándor-vers, magyar	26
Petrich András	11, 13, 14	Schack Adolf gr.	167
Péterfy Jenő	211, 396	Schiller 110, 316, — <i>Don</i> <i>Carlos</i>	104
Pillersdorf	301	Schlik kapitány	149
Pintér Jenő	272, 305	Schmidt Edit Erzsébet	317
Pompéry János	214; — ~hoz	Schulenburg Károly	257
Szigligeti levelei	*190	Schwarzenberg Károly hg. 132—139, 142, 143, 147—154, 257—260, 262, 264, 358, 359	368
Prielle Kornélia	63, 187, 191; — ~hoz Szigligeti lev.	Seilern Crescentia grófnő	93, 368
Prohászka Ottokár	307	Shakespeare	34, 171, 313
Pukánszky Béla	403	Sík Sándor	314
Pukánszky Kádár Jolán	79, 401	Siklóssy László	213—214
Pulci	28, 29	Simontsits János	186
Pulszky Ferenc lev. Vad- nay K.-hoz	*63	Sínai Miklós	352
Radetzky József gr.	13, 15, 354, 366	Sipos Pál	393
Radó Antal	118, 119, 122, 214	Skublits Imre	369
Radó Polikárp	213	Somogyi János lev. Vadnay K.-hoz	184
Radvánszky Béla	378	Somssich Lázár	96
Rakodczay Pál	63	Souvent kapitány	356
Ravasz László	307	Sőregi János	349—353
Ráday Gedeon gr.	238	Sötér István	209—211
Ráday Gedeon gr., ifj.	79	Starhenberg gr.	357
Rájnics József	254	Stephais Ferenc	16
Rákosi Jenő	43; — lev. Vad- nay K.-hoz *176; — ~hoz	Streckfuss (Dante-ford.)	23
Szigligeti lev.	*198	Sue-hatás Jókainál	210
Ráskai Lea	212	Swift	46
Reichenbach gr.	145	Szabady Béla	317, 400
Relkovics Néda	96	Szabolcska Mihály	125, 351
Reviczky Gyula	103, 124, 125	Szabó Dezső	307
Rédey Tivadar	79	Szalay Gábor br.	382
Rényi Rezső	271	Szalay László	156—158, 382; — ~hoz Eötvös J. levelei *159, 283, 286
Révai Miklós	39, 100, 254, 313	Szamosközy István	96, 98
Révész Imre, id.	352	Szana Tamás	351
Richardson, <i>Pamela</i>	106	Szauer József	100
Riedl Frigyes	206, 314	Szász Károly	55, 387—398; — lev. Badics Ferenchez *391 —394; — lev. Vadnay K.-hoz *164
rím 109 sk.		Szegedy Róza	269—282, 369—376
Rimay János	302—304; — *levele Telegdy Pálhoz	Székfü Gyula	311, 314
Romhányi Gyula	310	Szemere Bertalan	158
Rosti Albert	79	Szemere Miklós	55; — lev. Vadnay K.-hoz *57
Rosty Károly	138	Szemere Pál	37, 43, 156—158, 160, 164, 283, 284, 316, 382
Rovetta	98	Szendrey Ignác	397
Runeberg	167	Szentkirályi Mór	79
Sachs orvos	143, 144		
Salamon Ferenc	310		
Saluzzo hg.	98		
Sand George	164		

	Lap		Lap
Széchenyi Antal gr. 16; —		Tóth Árpád	126, 129
Béla gr. 172; — Ferenc gr.		Tóth József	394, 395
3—22, 132, 135, 144, 145,		Tóth Kálmán 41, 51, 165, 172, 178	
238, 267, 366; — Ferenc-		Tóth Lőrinc	43
né, gr.	4, 17	Tóth Sándor	393
Széchenyi István gr. 1—22,		Tóth Zoltán	400, 401
92—95, 132—155, 256—268,		Tömörkény István	315
295, 313, 316, 351, 354—368,		Török Irma	89
396; — és Petöfi 94; — mint		Törs Kálmán	73, 389
katoná 1, 132, 256.	354	Törzs Károly	75
Széchenyi Istvánné, I. Seilern		Trefort Ágoston	387
Széchenyi Lajos gr. 3; —		Uhland	404
Pál gr. 3, 12, 13, 15, 16, 134,	135	Urvári Lajos	172, 173
Széchy Károly	313	Vachott Kornélia	85
Székely József	79	Vadnay Károly 41—63, 164;	
Szigeti József	187	— levele Beöthy Zsolthoz	
Szigligeti Anna	69, 70	*42; — levelesládájából 41,	
Szigligeti Ede 63; — levelei		164; — katonáskodásáról	
(családjához, ír- és kar-		epizód	185
társaihoz)	63—77; 186—199	Vadnay Lajos 180; — Rudolf	49
Szigligeti Edéné 64; — Anna		Vajda Endre	103, 104
69; — Aranka 73; — Fe-		Vajda János 60—63, 103, 125	
rike 69; — József	77	—127; — levelei Vadnay	
Szilády Áron	96	K.-hoz	*60—63
Szilágyi Béla	67	Valjavec Frigyes	206—209
Szilágyi Márton	357	Vargha Gyula	125, 130
Szini Péter	351	Vas Gereben	315
Szinnyei Ferenc	314, 316	Vass József	96
Szinnyei József	36	Vaszary Sándor	172
Szokoly Viktor (Géza)	57	Vályi András	373
Sztrókai Antal	316	Veress Endre	96—98
Taine	171	Vergilius	24
Takács József, téti 370, 371, 374		Versegly Ferenc 34, 100, 247, 315	
Tasso	23—28	Veszprémi István	39
Táncsics Mihály	166	Végh Ferenc	18
Tárkányi Béla 180; — lev.		Vértesi Arnold	381
Vadnay K.-hoz	*178	Vértesy Gyula	351
Telegdi Pálhoz Rimay levele	*303	Vértesy Jenő	63, 310
Telekessy István	317	Viczay Mihály gr.	238
Telegdi József gr	208	Vikár Béla	214
Telegdi László gr.	319	Virág Benedek	238
Tergina Gyula	394, 395	Vischer Th.	171
Thekusch Honorius	133	Vitézi János, Zrednai	98
Thielen Maximilian	150, 151	Vitkovics Mihály 37, 39, 43, 316	
Thienemann Tivadar	309	Vízkelety Zsigmond	372
Thürheim Lulu grófnő	368	Vizvári Gyula	88
Tinódi Sebestyén	122	Vlasits Ferenc ezr.	16
Toldy Ferenc 26, 63, 64, 100,		Voinovich Géza 29, 156, 294, 314	
179, 206, 213, 271, 305, 313;		Voith Ferdinánd br.	6, 10—15
— lev. Vadnay K.-hoz *58,		Vörösmarty Mihály 23, 33, 93,	
59; — ~hez Szigligeti lev.	*196	95, 103, 105, 123, 210, 294,	
Tolnay Antal	172	300, 313, 316, 379, 382; —	
Tomba Mihály 23, 24, 26,		<i>Szózat</i> 93; — <i>Zalán futása</i>	
49—57, 85, 116, 124, — lev.		105; — kiadatlan politikai	
Vadnay K.-hoz	*49—57	cikkei *294—304; — szépirod.	
		könyvkiadóváll. terve *379—382	

	Lap		Lap
Wagner, <i>Phraseologia</i>	406	Zichy Antal 396; — Ferdinánd	
Waldapfel József . . . 283, 311, 316		gr. 21, 22, 132, 133, 135, 138,	
Waldstein Antal gr. 134, 363		150; — Géza gr. levele Vad-	
Weber János 207		nay K.-hoz *182; — Károly	
Werner Adolf 271		gr. 93, 362; — Mihály 183	
Wesselényi Miklós 93, 214, 316,		Zilahy Károly 310	
366, 367		Zimányi Józsefné 85	
Wilgesheim Lajos br. 133		Zoltai Lajos 349—353	
Windischgrätz Alfréd 261		Zoltvány Irén 315	
Wittgenstein 143		Zrinyi Miklós gr. 103, 114, 124,	
Wrbena László gr. 361, 363		207; — <i>Szigeti veszedelem</i>	
Wrede tbk. 262		24, 101, 104; —hatása	
Zaborszky Alajos 214		Faludira 101	
Zalár József 214		Zschokke 165	
		Zsigmond Ferenc 211	

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN MINT KATONA.

(Első közlemény.)

1. Előzmények.

A hűbériség, a nemzetek hatalmának jó ideig oszlopa, lassanként nagy igazságtalanságok forrása lett, mert az eszme rideg magyarázata és a haladó élet követelményei szembe állították a társadalmi osztályokat: a minden jogot élvező nemességet a terheket viselő jogtalan néppel. Franciaországban indult meg a küzdelem a rendszer igazságtalanságai ellen. A mozgalom megindító eszményi célt akartak megvalósítani, azt akarták, hogy az igazságtalan elnyomás helyébe a szabadság, az egyenlőség és a testvériség elve lépjen. Az 1789-ben megindult forradalom azonban kegyetlen bosszút állott a hűbéri eszme képviselői ellen, de a feudális elnyomásnál is nagyobb és kegyetlenebb zsarnoksággá fajult s Franciaországot az anarchia felé sodorta. A szörnyű zavar ideig-óráig sok embert vetett a hatalom polcára, s csak a nép egyik fiának, „a korzikai kis hadnagynak”: Bonaparte Napoleonnak sikerült az országot az anarchiából kiemelnie.

Bonaparte Napoleon két év alatt tábornok, hadvezér, majd konzul, 1804-ben Franciaország örökös császára lett. E kornak lángeszű hadvezére volt s Franciaországot oly hatalmassá tette, amilyen sem előtte, sem utána nem volt. Mérhetetlen becsvágyában egész Európát hatalma alá akarta kényszeríteni és másfél évtizeden át valósággal vasvesszeje alatt tartotta Európát: uralkodókat fosztott meg trónjuktól, családja tagjait trónra emelte; megszüntetett országokat és újakat alakított hűbéreseiként; az ellenálló nagyobb országok uralkodóit megalázta, népeikkel együtt megsanyargatta, országaikat megcsonkította, állandó rettegésben tartotta, nagy pénz- és véráldozatra kényszerítette. Ez utóbbiak közé tartozott legelső sorban Poroszországon kívül a Habsburg-ház jogára alatt levő német-római császárság. Uralkodója, II. Ferenc e címet viselte: „Isten kegyelméből választott római, mindenkor felséges császár, Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-Horvát-Szlavonországok; Galicia, Lodomeria, Ráma, Szer-

bia, Kún- és Bolgárország apostoli királya, stb., stb.;" s így hazánk is súlyosan érezte minden vonatkozásban, de különösen politikai, hadi, pénzügyi, kereskedelmi és ipari tekintetben a folyton szerencsétlenül végződő háborúk következményeit. Az első háború a rokon francia király, az elmenekült nemesség pártolása érdekében, a forradalmi eszmék gátlása és a francia köztársaság elismerése miatt Angliával, Poroszországgal és az olasz államokkal szövetségben, 1792-től váltakozó szerencsével folyt Német- és Olaszország területén. A háború folyamán azonban a szövetség felbomlott, s amikor 1796-ban Bonaparte Napoleon, az olaszországi francia hadak fővezére, merész támadásaival több ízben megverte II. Ferenc seregeit, a háború az 1797-i campoformiói békével zárult, II. Ferenc lemondott Belgiumról, a Rajna balparti részéről és Lombardiáról, kárpótlásul kapván a Velencei köztársaságot, Isztriát és Dalmáciát.

A Rajna balpartjáról való lemondása következtében károsult német rendek igényeinek kielégítése érdekében a Rastattban tanácskozó kongresszuson a franciák viselkedése és az egyiptomi hadjárat miatt újabb szövetség alakult a franciák ellen és újabb hadjárat keletkezett.

Eleinte a szövetségesek seregei voltak előnyben, de amikor Bonaparte Napoleonnak sikerült államcsinnyel a hatalmat magához ragadnia, mint első konzul az olaszországi hadak élén Marengónál, alvezére pedig Németországban legyőzi II. Ferenc seregeit, s ez utóbbinak 1801-ben a luneville-i békében végleg le kell mondania Belgiumról és Lombardiáról.

A fényes győzelmek eredményeként Napoleon 1802-ben örökös konzul, 1804-ben örökös császár lett, II. Ferenc viszont 3 hónap múlva mint I. Ferenc felvette az osztrák császári címet. A győzelmek Napoleont további hódításokra sarkalták: megalapította az olasz királyságot, megkoronázta magát olasz királynak is, fennhatósága alá vonta Hollandiát és Svájcot is.

Anglia nem jó szemmel nézte e hódításokat, szövetségre lépett Ausztriával, Orosz- és Svédországgal s a nápolyi királlyal. Napoleon Anglia ellen tervezett szárazföldi háborúját nem valósíthatván meg, Ausztriát akarta tönkretenni. Gyors menetben ellene támadt és Ulmnál elfogta az osztrák sereget, majd elfoglalta Bécsset, 1805-ben pedig megverte Austerlitznél az egyesült orosz-osztrák sereget. A szövetségesek magára hagyták Ausztriát, I. Ferencnek el kellett fogadnia a kemény feltételű pozsonyi békét: elvesztette összes olasz birtokait, Velencét, Isztriát, Dalmáciát, Elő-Ausztriát és Tirolt, kárpótlásul kapván Salzburgot.

Napoleon ezután megalakította fennhatósága alatt a Rajnai szövetséget, Poroszországot szégyenletes szerződések

elfogadására, majd háborúra kényszerítette, több csatában megverte és az 1807-i tilsiti békében fele országától megfosztotta. Erre Angliára került a sor. Hadsereggel nem tudott rátámadni, gazdaságilag igyekezett tönkretenni: kimondta ellene a szárazföldi zárlatot. Eleinte megnyerte e tervének támogatására I. Sándor cárt, de a támogatás nem volt tartós, csakhamar a nagyra duzzadt francia hatalom megdöntésének kiindulópontja lett.

2. Széchenyi István részvétele az 1809-i francia háborúban.

I. Ferenc osztrák császárt a hadicsapások és a megalázó békefeltételek újabb erőfeszítésekre bírták. Öccsét, Károly főherceget generalissimussá nevezvén ki, az általános felfegyverzés alapján hozzáfogott a hadsereg újjászervezéséhez. A kereteket kiegészítették, az osztrák tartományokban megszervezték a Landwehreket, Magyarországon pedig az 1808: III. t.-cikk felhatalmazta a magyar királyt veszély esetén a nemesi felkelés egybehívására. Az általános fegyverkezés nem kerülte el Napoleon figyelmét, 1809 elején kérdőre vonta az osztrák kormányt. Napoleon azonban Spanyolországban volt elfoglalva, az osztrák kormány elérkezettnek látta az időt a hadüzenetre. Ez 1809. ápr. 9-én meg is történt. A hadsereg felfegyverzése nagyjában be volt fejezve. I. Ferenc mint magyar király ápr. 10-én a törvény értelmében egybehívta a nemesi felkelést is.

A lelkesedés és az áldozatkészség Magyarországon is nagy volt. Gr. Széchenyi Ferenc a törvény értelmében koránál fogva (55 éves) fel volt mentve a személyes hadikötelezettség alól. A törvény csak egy fiának részvételét kívánta, de ő mind a három fiát arra sarkallta, jelentkezzenek hadi szolgálatra.¹

Elsősülött fiát, Lajost, a budai magyar kamara tiszteletbeli tanácsosát Sopron megyében megválasztatta „a nemesi felkelés hadai közé küldendő soproni önálló lovashadosztályba” kapitánynak. Két ifjabb fia: a 20 éves Pál és a 17 $\frac{1}{2}$ éves István a katonai pályára akart lépni. Mind a kettő, bár a törvény erre nem kötelezte őket, így kívánt a hazának és a királynak szolgálni. Akkor nem voltak katonai iskolák, a katonai kiképzést a szolgálatban kellett elsajátítani, de a szükséges alapismereteket sokszor a családi kiképzés is pótolta.

Atyjuk szívesen vette fiainak elhatározását, hozzájárult azzal a feltétellel, hogy közben, alkalmas időben a jogi tanulmányokat is el kell végezniök. Mindenekelőtt gondoskodott

¹ Levele a nádorhoz.

arról, hogy két fia elsajátítsa a katonai szolgálatra szükséges alapismereteket. A polgári nevelés folyamán megtanultak rajzolni.² Megfelelő kiképzésben részesültek a lovaglásban is, ezenfelül a család barátja, Gomez Móric altábornagy, felügyelete alatt vezérkari tisztek oktatták őket a terepfelvételeben és egyéb katonai elméleti tárgyakban.

Gr. Széchényi Ferenc, a Nemzeti Múzeum megalapítója, az aranygyapjas rend lovagja, valóságos belső titkos tanácsos, nagytekintélyű főúr volt. Megható atyai szeretettel ügyelt fiainak szellemi és lelki nevelésére. Ha szükséges volt, nem kímélt fáradságot, mindent elkövetett, hogy fiai előhaladását, érvényesülését előmozdítsa, anyagi ügyeikben támogassa, lelki képességeiket csiszolja, az erény és a becsület terén kifogástalan gondolkodásukat megrögzítse.

1809. márc. 20-án arra kérte József nádort, a nemesi felkelés törvény szerinti vezérét, nevezze ki két fiát a nemesi felkelő sereg vezérkarába tisztekké. Kérését egyrészt azzal indokolta, hogy fiai a szükséges katonai ismeretek birtokában vannak, másrészt azzal, hogy mint fiaiért aggódó apa szeretné, hogy illő környezetben, gondos ellenőrzés mellett szerzhessék meg a további ismereteket, hogy azután a katonai állásnak szentelje őket. A nádor nem teljesítette a kérést, mert szerinte a vezérkari szolgálatnak elméletileg és gyakorlatilag már képzett tisztekre van szüksége, de ajánlotta, eszközölje ki valamelyik megyénél, hogy a nemesi felkeléshez válasszák meg őket tisztekné, s így elenyésszék a társaságra vonatkozó aggodalma, valamint elérhető volna az is, hogy tudásukról és alkalmasságukról való meggyőződés után atyai óhajának megfelelő állásba juthassanak.

Az elutasítás nem csüggesztette el gr. Széchényi Ferencet. A család jó barátjának, Gomez Móric altábornagynak, a nemesi felkelés vezérkari főnökének támogatásával elérte célját. Gomez, mint gr. Széchényi Ferencnéhez írt levele mutatja, magára vállalta, hogy személyesen megkéri Károly főherceg generalissimust, nevezze ki a két fiatal grófot a nemesi felkelés vezérkarába főhadnagyokká. Károly főherceg engedélyével megtette előterjesztését, és a főherceg még az napon, ápr. 7-én ápr. 16-i ranggal ki is nevezte őket.

A két ifjú érzékeny hangú levélben búcsúzott el a szülői háztól. István ápr. 11-én köszöni meg a szülők sok jótéteményét; ígéri, hogy nem szavakkal, hanem tettekkel akarja hálóját bebizonyítani; katonai hivatásának becsületére akar válni: vére és élete a királyé és a hazáé. Az az óhaja, hogy a tisztességes és becsületes cselekvés tudata maradjon lelkében; szülei példájukkal a vallásra és erkölcsre oktatták.

² Révai Miklós tanította gr. Széchényi Istvánt a rajzolásra.

ezt akarja követni s az egyenes úton akar haladni; nem az újságok és a divatos újdonságok, hanem az isteni törvény követését tűzi ki célul: így majd könnyen elviselve az élet bajait, a célnál egyesül legjobb szüleivel.

E kijelentések mind azoknak az erkölcsi és vallásos nevelési elveknek visszhangjai, amelyeket a szerető szülők ottlítottak gyermekükbe.

A haditanács adatai szerint gr. Széchenyi István főhadnagyot ápr. 27-i rendelettel br. Ertel Ferenc vezérkari alezredeshez osztották be, s nála ápr. 28-án jelentkezett szolgálatra. József nádor viszont ugyancsak ápr. 27-én elrendelte, hogy Győröt sürgősen sáncbort kell készíteni; felhitta a magyar hadparancsnokságot és Győr vármegyét, gondoskodjanak a szükséges anyagról és munkásokról, megbízván br. Ertel alezredest a sáncbort munkálatainak igazgatásával.

A munka sürgős volt, mert a hadi helyzet kedvezőtlenül alakult. A monarchia támadó hadjáratra készült. Károly főherceg fővezér a hadüzenet után betört a Franciaországgal szövetséges Bajorországba, de Napoleon ápr. 16—23-a közt lassanként visszaszorította és megverte az osztrák hadsereget, úgyhogy ennek vissza kellett vonulnia, csak a Morva-mezőn foglalhatott állást. Napoleon gyors menetben haladt elő és máj. 13-án bevonult Bécsbe. Innen kiáltványt bocsátott ki a magyarokhoz s felhitta őket, válasszanak maguknak ősi szokásuk szerint nemzeti királyt. Ezenkívül igyekezett folyton nyugtalanítani a Dunántúlt. A sáncbort nagy szükség volt, mert Győr volt a nemesi felkelő sereg gyűlöhelye, itt képezték ki a lassanként gyülekező seregrészeket. A sáncbort nagy szükség volt a város védelme és a sereg elhelyezése céljából.

Br. Ertel alezredesnek az uralkodóhoz 1810. jún. 7-én beadott jelentéséből kitűnik, hogy Gomez Móric altábornagy, a nemesi felkelés vezérkari főnökének rendelete szerint az előmunkálatokat már május 7-én megkezdték, és az ellenség gyors előhaladása miatt sietni kellett. Br. Ertel Győr elővárosának Bécs felé eső dombján jelölte ki a helyet, nehogy e városrészeket az ellenség felgyujthassa. A sáncbort ^{3/4} mérföldnyire tervezte (20 ezer ember és 50 ágyú befogadására) a Rába balpartjától a Duna mosonyi ágának jobbpartjáiig. A tábor a Rába felől fedte a gyirmóti mocsár és védte az itt egy magaslaton elhelyezett tüzérség. A bécsi úton fedezetül egy előretolt és nyílalakú, viziárkokkal szegélyezett sánc szolgált, s ez háttal a Rábcára támaszkodott. Ezt viszont oldalazta a tüzérséggel megerősített és nehezen megközelíthető Rábca-sziget. A Dunaszigete is ugyanígy meg volt erősítve.

Május 9-én este érkeztek meg a munkások, 10-én már dolgoztak a sáncokon. A munka serényen folyt nappal és

fáklya-világítás mellett éjtszaka is. Május 15-én a sáncok nagyjában elkészültek és védelemre erős táborhelyül szolgáltak. Május 20-án megszállták a csapatok, de még több napon át tökéletesítésre szorultak.

Az épülő sánctábor felkeltette az ellenség figyelmét, Napoleon Montbrun tábornoknak megparancsolta megtámadását, hogy a nemesi felkelést szétszórja, de a sánctábor gyors elkészülte miatt a támadás egyelőre elmaradt.

Pál bátyját kényelmesebb irodai szolgálatra osztották be mentora, br. Voith Ferdinánd vezérkari őrnagy mellé, Istvánnak nehéz és fárasztó munkabeosztás jutott osztályrészül br. Ertel Ferenc vezérkari alezredes parancsnoksága alatt. Amint a sánctábor munkálatai elkezdődtek, br. Ertel így jelölte ki köteles munkáját:

„Kedves Széchenyi, nekem első kötelességem, hogy hazámnak szolgáljak, ezért előljáróim utasításait pontosan teljesítenem kell. Kötelességem az, hogy a sánctábort a lehető leghamarabb elkészítsem. Ha erőm javát a számadással, az emberek megszámolásával töltöm el, nem marad időm a lényeges teendőkre, s ekkor nem szolgálok hazámnak; azért Önt használom fel e munkára és a számadásra. Megbízom az Ön arcában és családjában, mert e családból senki sem követett el rosszat, sőt minden alkalommal bebizonyította, hogy kész az igaz ügyet szolgálni, s ha szükséges, kész a hazáért életét, vérét és vagyonát feláldozni.” E szavak után elővette a bankjegy-csomókat és olvasatlanul átadta Széchenyinek, hogy fizessen ki mindent, ami szükséges. Ezenkívül tudatta vele azt is, mivel a többi tiszt nincs abban a helyzetben, hogy jó lovat vehessen, még néhány jó lovat kell vennie, hogy a munkafelügyeletet a többi helyett is elvégezhesse, s a vételre az alezredes felajánlotta a szükséges pénzt is Széchenyinek, de ez kérte, várjon addig, míg szülei erre nézve engedélyt nem adnak.

Egy hét múlva az alezredes magához hívatta Széchenyit s kérte, számoljon el. Széchenyi elszámolott, s amikor a számlákat és írásokat átnyújtotta, az alezredes, ablakot nyitva, az egész számadást kidobta az ablakon. Azontúl is, ha pénzfizetésre került a sor, olvasatlanul kapta a bankjegycsomókat s fizetés után a maradékot olvasatlanul visszaadta alezredesének. Így tehát, írta atyjának, láthatja, hogy nem jöhet a számadás miatt zavarba, de kérte, mindezt ne közölje senkivel, nehogy alezredesére esetleg kellemetlenség háramoljék. Megemlíti atyjának azt is, hogy könnyen szerezhetett volna magának 5—6 ezer forintot, társai ajánlották is ezt neki, de nyilván tréfáltak vele, mert nem hiszi, hogy oly gyengének tartásák, hogy ilyes valamit elkövesse. Van pénzbecsületes úton, nem gondol ily ostobaságokra.

Az ifjú főhadnagy napi elfoglaltsága a sáncmunkák ideje alatt (ápr. végétől május végéig) nagyon nehéz volt. Hajnalban $\frac{1}{2}$ 3 órakor kelt fel és csak éjféle 12 óra után feketett le, mert a munka után a 30 ezer forintra rugó számadással volt elfoglalva. Éjjel-nappal 8000 munkást kellett ellenőriznie, útbaigazítani. A $\frac{3}{4}$ mérőöldnyi területet, amíg csak egy lova volt, ezen nyargalta be, de ha lova elfáradt vagy a megerősített lovaglástól izgatott lett, sokszor 7000 ölnyi utat gyalog kellett bejárnia. Atyja sietett kérését teljesíteni, csakhamar négy ló állott rendelkezésére. A sürgős munka idején 14 napig nem alhatott naponként 2 óránál többet, ezenfelül minden másodnap éjjel örködni kellett, hogy a víz duzzadása alkalmával a munka meg ne akadjon. Amikor a sánctábor nagyjában elkészült, kijelölték benne mindenkinek helyét, amelyet védelem esetén el kellett foglalnia. E megerősítő munka mellett, írja atyjának, mindenki jókedvű és senki sem fél az ellenségtől. A sánc védelem esetén jó gyűlékezőhely, amelyben kipihenhetik kimerültségüket, de jó akadály is az ellenség számára, amelynek elfoglalását a király, haza és a törvény iránti vonzalmuk lehetetlenné teszi. Megnyugtatja szüleit, hogy egészséges, de bevallja, hogy erősen lesóványodott.

Amikor az ellenség június elején Bécsset is elfoglalta s gondoskodott a Dunántúl nyugtalanításáról, gyakran megtörtént, hogy az ellenséges járőrök sűrű megjelenése miatt, riadók alkalmával sokszor kellett őrhelyeiket elfoglalniok, a táborban izgalmas volt az élet, de azért — mint biztosítja szüleit — bátran állanak ki a védelemre, nem félnek semmiféle veszélytől.

A sáncmunkák befejeztével új és fontos munka várt Széchenyire: a csapatok felszerelése. Azzal is számolnia kellett, hogy esetleg el kell vonulniok Győről.

Időközben megváltozott a hadihelyzet. Napoleon Bécsbe vonulása után kereste a döntést, átkelt a Duna balpartjára, hogy megtámadja Károly főhercegnek a Morva-mezőn táborozó seregét. Károly főherceg azonban a Dunán átvonuló francia sereget Aspernnél május 21. és 22-én megtámadta és visszavonulásra kényszerítette. Ez a siker az osztrák hadsereget fellelkesítette s mindkét félt a további készülődésre bírta: igyekeztek hadaikat megerősíteni.

János főherceg utasítást kapott, térjen vissza az olasz határról; Napoleon viszont utasította az olasz alkirályt, igyekezzenek János főherceget a visszavonulásban nyugtalanítani és gátolni. János főherceg serege sok viszontagság után június 1-én Körmendig jutott visszavonulásában, itt már két lovas felkelősereg várta. Körmeden azt az utasítást kapta, vonuljon Györbe, egyesüljön a nemesi fölkeléssel és igyekez-

zék az ellenséget megverni. Az olasz alkirály viszont ezt megakadályozandó folyton a hátráló János főherceg nyomában volt, mert a Duna jobbpártját a franciák számára akarta biztosítani. Az alkirály János főherceg hadseregének a nemesi felkeléssel való egyesülését nem tudta megakadályozni, június 13-án az egyesülés megtörtént; tehát arra törekedett, hogy az osztrák haderőt és a felkelést megverje.

Megállapítható József nádor feljegyzéseiből, hogy János főherceg többféle — nem összhangzó — parancsot kapott, de megállapítható az is, hogy János főherceg a kapott parancsok ellenére eltérő, kalandor tervek szerint akart eljárni: Stájerország, majd Sopron felé akart támadni, majd rá akarta bírni bátyját, a nádort, ne engedelmeskedjenek a parancsoknak, verjék meg egymás után az előttük levő ellenséges csapatokat; de amikor a franciák az ő előőrseit a Rábán visszavetették, elállott e tervétől is.

A nemesi felkeléssel való egyesülés után így került a sor a június 13. és 14-i győri ütközetre. József nádor feljegyzéseiből ismeretes, hogy jún. 1-én a nemesi felkelésnek csak egy része volt együtt s ez időtől kezdve gyakorlatozott s így 14-én még gyakorlatlan és hadi szempontból kevésbé volt megbízható, tisztszeivel együtt; hogy ruházata, fegyverzete csak egyes csapatoknál volt kielégítő; hogy János főherceg hátráló serege sem volt jobb állapotban és a sokat dicsért landwehr zászlóalj ruházata nyomorúságos, légénysége kiképzetlen és az ellenség előtt nem állott helyt.³

Ismeretes az is, hogy János főherceg, a nádor véleménye szerint, nem választotta meg az egyesülés után a legjobb helyet, mert nem a Csanaki-hegyen foglalt állást, hanem a sík vidéken. Június 13-án, az ütközet első napján nem foglalta el az ellenségtől a Csanaki-hegyet, jún. 14-én pedig nem a haditanács megbeszélése szerint járt el vezérkari főnökével együtt, hanem haditerv nélkül, Napoleont utánozva, a helyszínén akartak haditervet készíteni, kinn a terepen viszont nem tudtak megállapodásra jutni. Bevárták a franciák támadását, sőt a támadás kifejlését, lebecsülve az ellenség erejét; nem vették figyelembe a nádor figyelmeztetését, hogy az ellenség balszárnyukat akarja megkerülni, s hogy itt épen a gyakorlatlan felkelő lovasság van elhelyezve. Amikor a franciák támadásából nyilvánvaló lett számbeli fölényük és az a törekvésük, hogy balszárnyukat megkerüljék, nem történt semmiféle intézkedés, és ennek az lett a következménye, hogy a táborsáncban levő Meskó-féle csapatot és a sereg tetemes poggyászát a maga sorsára hagyták. Az ütközet el-

³ A nádor jún. 12-i feljegyzése.

veszett, a sereg Szent-Iván felé vonult vissza, a menekülő felkelők egy részét pedig nem lehetett megállítani.

A győri ütközetet leírja mint szemtanú br. Ertel alezre-des is. Leírása megerősíti, sőt kiegészíti József nádor adatait, ezen felül közli, mi szerepe volt az ütközetben gr. Széchenyi István vezérkari főhadnagynak.

Szerinte János főherceg június 13-án érkezett meg 22.000 emberével Csanakon át Szabadhegyre s ott tábort ütött. A franciák a gyírmóti mocsár és a Csanaki-hegy közt hat oszlopban vonultak fel s délután 4 óraker nagy ágyúzással és fegyvertűzzel megindították az ütközetet. Br. Ertel a Rába balpartján foglalt állást, ezt a részt az ellenség nem támadta, ezért megfigyelhette az ellenség ténykedését. Úgy látta, hogy az olasz alkirály János főherceg seregét és a felkelő nemesi hadat Győrbe akarja szorítani. Ennek megghiúsítására a tü-zérségtől ágyúkat kért: az egyik osztag Mohr tüzérhadnagy, a másik a „reményteljes” Széchenyi István főhadnagy vezérlete alatt gyorsan követte az alezredest, és a Rába balpartján elhelyezkedve, az ellenség támadó lovascsapatait oldalban kartácstűz alá vette. Az ellenség a tüzelés hatása alatt megingott, majd rendetlenül visszafelé menekült. Hátrált a gyalogság is és egy magaslaton foglalt állást. Csak az esti szürkület vetett véget az első napi ütközetnek. A franciák a kudarc ellenére éjjel előkészültek a másnapi ütközetre. Reggel a Rába balpartján csatarendbe állottak azzal a cé-lzattal, hogy János főherceg seregét Győrbe szorítsák, beke-ritsék és a komáromi átkelést megghiúsítsák, mert nem messze Győrtől a Kis-Csallóközben levő ellenséges csapat miatt a Dunán az átkelés itt is lehetetlenné vált.

János főhercegnek viszont az volt a célja, hogy június 14-én az ellenséget visszaverje és megszabaduljon tőle. Br. Ertel szerint a helyzet a következő volt: a gyakorlott kato-nákból álló francia sereget a folytonos üldözésben a szerencse lelkesítette, János főherceg serege viszont a visszavonulásban meggyengült hadtestből állott, a nemesi felkelő hadak pedig jószándékú, jól öltözött és fegyverzett, de gyakorlatlan, nem eléggé kiképzett katonákból állottak, lovaik sem voltak ki-képezve. Ez a sereg — szerinte — gyors támadásban helyt állott volna, de erős gránáttűztől támogatott támadást nem bírt ki, mert erre egyáltalán kiképzetlen volt és a lovasnak az is fáradságába került, hogy a tüztől megvadult lovakat megfékezze.

Br. Ertel szerint a sánctábor védelmével br. Meskó Jó-zsef tábornok volt megbízva 6000¹ emberrel és 10 ágyúval azon utasítással, hogy a további parancsot br. Davidovics

¹ Csak 5000 volt.

Pál altábornagytól várja. Gomez Móric altábornagy, a nemesi felkelés vezérkarának főnöke, értesítette br. Ertelt, hogy hírek szerint az ellenség a sánctábort is meg akarja támadni, ezért megparancsolta, ügyeljen a tábor védelmére, a Rába-jobbparti ütközetre, és szükség esetén szedesse szét az épen elkészült rábai hajóhidat. Az ellenség azonban a sánctábort figyelmen kívül hagyta, azért Ertel a déli 12 órakor megindult ütközet lefolyását a hajóhídtól nem messze, egy ház tetejéről egész kifejlődésében megfigyelhette.

A franciák az egyesült sereg balszárnyát támadták és meg akarták kerülni, hogy a Komárom felé vezető úttól elvágják. A balszárnyon a nemesi felkelő lovasság volt elhelyezve. Az ágyútűztől rendetlenség támadt soraikban, meghátráltak, de el tudták érni a komáromi hídfőt, mielőtt Caulber francia tábornok lovassága odaért.⁵

Amint br. Ertel a sereg visszavonulását látta, teljesítette a harmadik parancsot: gr. Széchenyi Istvánnal együtt felszedték a hajóhid pallóit és a hajókat Győr védelme alá helyezték, majd mindketten Győrbe vonultak. Br. Ertel itt maradt Győr átadásáig, gr. Széchenyi István azonban a sánctáborba távozott, Győrben hagyva lovait és poggyászát. A sereg poggyászáról és a sánctáborról János főherceg és vezérkari főnöke megfélekedezett: a poggyász az ellenség kezére került, a sánctábor 5000 emberből álló csapatát pedig br. Voith Ferdinánd vezérkari őrnagy terve alapján br. Meskó József tábornok aznap éjjel kivezette az ellenség gyűrűjéből. 14-én este a törzs- és főtisztekből álló haditanács Voithnak az elvonulásra vonatkozó tervét egyhangúlag elfogadta. Az elhatározást és az elvonulás tervét jelentésbe foglalták, s Voith szavai szerint, a jelentéssel „gr. Széchenyi István főhadnagy, ki ellenére annak, hogy mindkét Dunapart Győrtől Gönyőig az ellenség által már meg volt szállva, egy kis csónakon Komáromot elérte, miáltal ő császári fensége vállalatunkról már június 15-én tudomást nyert”. A felkelő csapat Lesváron, Bányogon, Vágon, Jánosházán, Zalaszentgróton, Sármelléken átvonult, majd egyesült Chasteler altábornagy lefogyott csapatával. Egy ideig visszafelé meneteltek, amíg meg nem kapták József nádor parancsát, hogy Chastelertől elválva Székesfehérváron át csatlakozzanak a Komáromban levő felkelő csapatokhoz. Júl. 13-án be is vonultak Komáromba.

A nádornak a csapat elvonulásáról szóló jelentése alapján az uralkodó 1809. aug. 25-én br. Meskó tábornokot a

⁵ A tábornok később biztosította br. Ertelt, ha $\frac{1}{2}$ órával előbb el tudja érni a hídfőt, megakadályozta volna vagy legalább is nagyon megnehezítette volna az egyesült sereg átkelését a Dunán.

Mária Terézia-rend közép-, br. Voith őrnagyot a kis keresztjével tüntette ki és felhívta a nádort, tudassa gr. Keglevich György tábornokkal, gr. Esterházy János ezredessel és gr. Széchenyi István vezérkari főhadnaggyal teljes elismerését.

Megállapítható a fentiekből, hogy Széchenyi a győri ütközetben is résztvett, utána pedig a sánctáborból való visszavonulásról szóló jelentést, magát a fogságba jutás veszélyének kiteve, a felkelő sereg vezérének kézbesítette. Saját tapasztalatából nyilatkozhatott, amint ezt meg is tette édesatyjának a győri ütközet lefolyásáról és a felkelő sereg viselkedéséről. Teljesen tárgyilagos az ítélete, amikor azt írja, hogy a franciáknak majdnem kétannyi volt a veszteségük, mint nekünk, csapataink a legnagyobb rendben vonultak vissza, ... s hogy csatavesztésünknek egyedül a tűzben még sohasem volt felkelők az okai. Nem kívánhatja senki sem, hogy egészen újonnan szervezett és még kiképzetlen csapatok a legnagyobb gránát és kartács-tűzet kiállják, viszont mindig jó rendben hátráltak és most ismét valamennyien Komáromban vannak.

Az olasz alkirály győri győzelme után Napoleon elérkezettnek látta az időt a döntő ütközetre. Csapatait összevonva a Duna mentén 6 heti pihenés és előkészület után a győzelem reményiségével kezdte meg intézkedéseit. Seregével átkelt a Dunán július 5-én Wagramnál megtámadta Károly főherceg seregét és 6-án győzelmet aratott fölötte. Károly főherceg ajánlatára július 12-én fegyverszünetet kötöttek. I. Ferenc császár a háborús párt befolyása alatt felmentette öccsét, maga vette át a fővezérletet, de csakhamar megkezdte a béketárgyalásokat. A harc megszűnt, megkezdődött a béketárgyalás, megállapították a két sereg közt a határvonalat: Holicstól Pozsonyig a magyar határ, innen a Duna vonala Győrig, majd a Rába vonala a stájerországi határig, továbbá Stíria, Krajna határa Fiuméig.

Széchenyi a június 14-i jelentés átadása után Komáromban tartózkodott a nemesi felkelés főhadiszállásán s innen futárszolgálatot teljesített Pozsonyba, János főherceg főhadiszállására. Egy alkalommal értesíti atyját a kárról, amelyet a franciák bombázása Pozsony városán véghez vitt.

A határvonal megállapítása után a főhadiszállással Pápara és Kisbérre került bátyjával együtt. Ez alatt változás állott be a vezérkar vezetésében, Gomez altábornagy betegsége következtében Petrich András lett a vezérkari főnök. A vezérkar legfontosabb teendője a nemesi felkelő sereg kiképzése lett. Ez azért volt fontos, mert a béketárgyalás Napoleon mérhetetlen követelései miatt nehezen haladt előre, és az osztrák hadvezetőség nem adta fel a harc továbbfolytatásának lehetőségét. Alaposabban hozzáláttak a nemesi

felkelők kiképzéséhez és begyakorlásához. A gyakorlatoknál szükséges terepfelvételt a vezérkar készítette el. A két Széchenyi-ifjúnak is bőven kijutott e munkából. A felvételezés és rajzolás munkája nem szűnt meg a béketárgyalások befejezte után sem, mert akkor viszont a nemesi felkelők számára kitűzött nagy hadgyakorlat terepét kellett rajzban elkészíteni. A Széchenyi-testvérek panaszkodnak leveleikben szüleiknek a nehéz munka miatt. Egy alkalommal Széchenyi István munka közben lovával együtt belebukott egy gödörbe, de őrangyala, mint írja, megmentette, nem történt semmi baja, csak jobblábát ütötte meg. Azzal nyugtatja meg szüleit, hogy sérülése nem komoly, e miatt gyalog elmehetne Pestig. A munka már nehéz volt, a békehírek sűrűbbek lettek, az ifjak pedig türelmetlenül várták, hogy haza mehessenek. Csak az nyujt már megnyugvást Széchenyi Istvánnak a türelmetlenségben, hogy a rajzokat másodpéldányban is elkészíti, mert atyjának be akarja mutatni és megmagyarázni a hadgyakorlatot. Kevés szabadidejüket közben vadászattal, látogatással teszik kellemesebbé.

Mindenki a békehírekkel foglalkozott. Egy alkalommal megírja Széchenyi a szállongó kemény híreket. E hírek nem voltak alaptalanok. Az 1809. okt. 14-én kötött „schönbrunni béke” még a híreknél is súlyosabbnak bizonyult.

Ausztriának át kellett adnia Bajorország számára Salzburgot, Berchtesgadent, az Inn-vidéket, Szászország számára Galicia nyugati részét és Krakkót, Oroszország részére Galicia keleti felének jó részét, Franciaország részére egész tengerparti vidékét (Görz, Monfalcone, Triest, Krajna, Karinthia villachi kerületét, a Száva jobbparti horvátországi területét), s ebből szervezte meg Napoleon az Illyriai királyságot. Az Ausztriai császárság így kb. 2000 □ mflđnyi területet vesztett több mint 3 millió lakossal, ezenfelül hadseregét 150 ezer emberre kellett leszállítania, 85 millió frank hadisarcot fizetnie és nem volt szabad Angliával szövetségre lépnie. E béke nyomában nyomor járt: az 1811-i devaluatio, a pénz értékének ötödrészére való leszállítása.

A béke után nov. 17., 18. és 19-én megtartották a nemesi felkelés hadgyakorlatát, utána lassanként megtörtént a felkelő sereg és intézményeinek feloszlása.

Széchenyi Pál és István levelei mindjobban éreztetik a vágyat, hogy hazatérhessenek a szülői házhoz s már tehernek, unalmasnak tartják a szolgálatot. Nem akarták a vezérkarnál folytatni a katonáskodást, hanem inkább valamely huszárezrednél. Atyjuk előmozdította ez óhajuk teljesülését azzal, hogy az akkori szokás szerint felkérte az ezredtulajdonosokat, vegyék át ezredükbe a két ifjút további szolgálatra. Br. Voith volt e tekintetben tanácsadója. Az atyai

közbenjárásnak meglelt a foganatja: Pált gr. Radetzky József altábornagy, Istvánt pedig hg. Liechtenstein János tábornagy szívesen vette fel az előbbit az 5., az utóbbit a 7. huszárezredbe. Az ifjak mindenképen haza akartak menni szabadságra. Pál emlékeztette atyját ígéretére, hogy ha béke lesz, áthelyezteti őket valamely huszárezredbe, egy évi szabadságot kér számukra, hogy ez alatt jogot tanulhassanak. Ha a vezérkarnál maradnak, írja, nem kaphatnak hosszabb szabadságot és nem tanulhatnak jogot. Atyjuk azonnal intézkedik, közbenjár Petrich vezérkari főnöknél s ez november 21-én arról értesíti, hogy két fia szabadságolását kieszközölte a nádornál, sőt néhány nap mulva megkapja a főhadiszállás főnökének az engedélyét is, de szükségesnek tartja, hogy a két ifjú csak a felkelő nemes sereg szemléje után távozzék, mert itt a haza védői közt mint tevékeny résztvevőknek nekik is jelen kell lenniök. Így csak 1809. december havában kerültek a vágyva-várt otthonba.

Széchenyi Istvánnak ez időben írt levelei, főnökeinek tudósításai több érdekes körülményt világítanak meg.

A levelek kivétel nélkül német nyelvűek, még elvéve sem fordul elő magyar szó. Ez volt a család köznyelve. Ez volt a hivatalos nyelv még a magyar nemesi felkelés vezérkarában is. Csak Hegedűs József írt magyarul gr. Széchenyi Ferencnek. A két Széchenyi-ifjú az ő házában bizonyára magyarul beszélt, ugyancsak magyarul beszélt Széchenyi a sánc tábor munkásaival is. Ezek tartották fenn magyar nyelvi tudását.

Azon nem lehet csodálkozni, hogy a nemesi felkelés vezérkarában német volt a hivatalos nyelv, mert az odarendelt főtisztek mind az „osztrák-hadsereg” tisztjei voltak és ennek hivatalos nyelve a német volt. A nádor július 24-i feljegyzései bizonyítják, hogy még a nemesi felkelésnél a vezénylés nyelvüül is a német nyelvet akarták, mert a magyar nyelv hosszú szavai miatt nem alkalmas a vezénylésre és a legénységnek csak kis része ért magyarul, a tisztek is ezt kívánják, az odavezényelt tisztek nem alkalmasak az oktatásra. A nádor azonban ellenkezőjét jelentette a királynak: hogy a magyar vezényszavak nem hosszabbak a németnél, hogy a legénység nagyobb része nem a magyart, hanem a németet nem érti, sőt, hogy sok tiszt sem tud németül és végül, hogy a szentesített törvény szerint a magyarnak kell a vezényszó nyelvének lennie.

Kiderül a levelekből, hogy gr. Széchenyi Ferenc ezekben figyelte, ellenőrizte és irányította fiait, amikor a nagy életbe kerültek. A jót elismeri, dicséri, ha valami nem tetszik levelükben, megintja őket; ha úgy látja, hogy figyelmeztetés kell (pl. pénzkezelésnél), azonnal meg is teszi. Néha kedé-

lyesen, máskor komolyabban figyelmeztette őket teendőikre. Egy alkalommal bevallja István fia, hogy bizony ő még nagy szeleburdi (grosser Schuss), de azért nem kevésbé szereti szüleit, féli az Istent, tiszteli a királyt és a hazát, hamar belátja hibáját s azonnal megjavul.

Állandóan ébren tartotta bennük nevelésének alapvonalait: a vallásosságot, a király, haza és törvénytiszteletet, az emberszeretetet, a hálát a szülők iránt.

Széchenyi István alkotmányérzése magyar szellemű: a királyra, hazára, törvényre való gyakori hivatkozásai erre vallanak.

Az idegenektől megmaradt levelek bizonyítják, hogy gr. Széchenyi Ferenc fiai előljáróit felkereste levelével, és ezúton is igyekezett fiainak helyzetét erősíteni és könnyíteni. Tőlük tudja meg, hogyan felelnek meg fiai. Petrich András ezredes, Gomez utódja, közli vele, hogy szigorú kötelességgel igyekeznek a nem ajánlott tiszteket is a király és haza iránti szolgálatban kiképezni, azért ajánlása nélkül is megtenné ugyanezt egy nagytekintélyű család tagjával. Egy másik alkalommal kijelenti, hogy két fia szolgálati képességével, alkalmazhatóságával mindig meg volt elégedve, serények és jóakaratók voltak, remélni lehetett, hogy a katonai pályán az államnak biztos szolgálatára lesznek. Néhány évi ezredszolgálat szükséges alapfeltétel a vezérkari szolgálatban. Ezen ismeretek elsajátítása után bizonyára kieszközölheti, hogy ismét a vezérkarba kerüljenek. Fontos adatot tudunk meg br. Voith őrnagy leveléből. Megtudjuk, hogy Voith kivánságára bízták meg Széchenyi Istvánt a június 14-i jelentésnek a nádorhoz való elvitelével. Szerette volna, írja Széchenyi Ferencnek, ha István gróf a sánctáborban maradt sereg elvonulása alkalmával vele maradhatott volna, hogy vele a kiérdemelt becsületet megossza, de az elhatározás pillanatában nem tudták, milyen sors vár a csapatra, azért azt hiszi, nem cselekedett rosszul, amikor őt bírta meg a jelentés elvitelével.

A kétségtelenül szigorú br. Ertel alezredes a sánckommandók idején azt írja Széchenyi Ferencnek, hogy teljesen meg van elégedve István fiával, mert mindent jól és készséggel teljesít. Maga is három gyermek atyja, méltányolni tudja a nemesen gondolkodó és 3 fiát feláldozni kész atya nagylelkűségét. István fiát büntetéssel fenyegette meg, hogy ha csak el nem rendeli, ne merészeljen puskatüzbe menni, a legkomolyabb pillanatban majd elküldi oda, s ha ott marad, atyjával együtt megsiratja; ha visszatér, az egész világ előtt hősként áll majd.

Keménykötésű emberek közt szolgált gr. Széchenyi

István, megtanulta első lépése alkalmával, hogy a veszélytől ne féljen és helyt tudjon állani.

3. Széchenyi István szolgálata a 7. huszárezredben.

(1810. január 1-től 1811. április 30-ig.)

Mint láttuk, Széchenyi Pálnak a nemesi felkelés vezérkarában nyugodtabb beosztása volt, mint öccsének. Többször mehetett szüleihez szabadságra, mint István és mégis Pál volt az elégedetlenebb. Széchenyi István is említi levelében, hogy a vezérkari szolgálat (a terepfelvétel) unalmas, de nem panaszkodik. Br. Voith Ferdinánd őrnagy, Pál mentora és tanácsadója egyengette az utat a jövőre nézve, hová kerüljenek a nemesi felkelés feloszlása után. A két ifjú megjegyzéseiből kitűnik, hogy Petrich András ezredes és br. Ertel Ferenc alezredes szigorú főnökök voltak. Egyes megjegyzésekből kitűnik az is, hogy még a vezérkari tisztek sem akartak a vezérkarhoz jutni továbbszolgálatra, hanem inkább ezredhez való áthelyezését kérték. Ezt látjuk a két Széchenyi-ifjúnál is. Pál figyelmezteti atyját ígéretére, hogy a háború befejeztével egy évi szabadságot kér számukra a jogi tanulmányok elvégzésére. Ez a körülmény arra mutat, hogy Pálnak kedve a katonasághoz csökkent.

Az ezredek kiválasztására nézve döntő lehetett az a körülmény, hogy Károly főherceg fővezér lemondása után hg. Liechtenstein János tábornagy lett az utóda és gr. Radetzky József altábornagy lett a vezérkari főnöke. A hadsereg főhadiszállása Tatán volt. Itt találkozott az ifjú Pál gr. Radetzkyvel. Radetzky annyira megörült Pál grófnak, hogy megölelte és biztosította, szívesen veszi át ezredébe, az 5. huszárezredbe, amelynek Radetzky épen akkor (szept. 6-án) lett második ezredtulajdonosa. A szívélyes és kitüntető fogadtatást Pál gróf annak köszönhette, hogy Radetzky 1801—5-ig a Sopronban állomásozó 3. vértesezrednek volt ezredparancsnoka, s mint ilyen gyakori összeköttetésbe került gr. Széchenyi Ferencsel s ismerte a 11—16 éves Széchenyi Pált.

Mely ezredet választották gr. Széchenyi István számára? A választás a fővezér, hg. Liechtenstein János tábornagy ezredére, a 7. huszárezredre esett. Őt kérte meg gr. Széchenyi Ferenc, vegye át István fiát ezredébe. A tábornagy 1809. november 12-én udvarias levélben biztosította, hogy a kérést teljesíti, az áthelyezésre vonatkozó rendeletet már ki is adta, biztosította egyúttal arról is, hogy minden más esetben is szívesen áll rendelkezésére.

Petrich András, a nemesi felkelés vezérkari főnöke, nov. 21-i levelében már közli gr. Széchenyi Ferencsel, hogy hg. Liechtenstein rendelete István grófra nézve megérkezett a

vezérkarhoz, és hogy Pál grófot gr. Radetzky vette fel huszárezredébe.

A rendelet megérkezéséről értesíti atyját Sopronból Pál 1810. január 13-án. Az áthelyezés 1810. január 1-i hatállyal kezdődött és egyelőre számfeletti létszámban.

Az bizonyos, hogy az egyévi szabadság kérése elmaradt, jogi tanulmányokat nem végeztek. Arra nincs adat, hogy az ezredtől kértek-e szabadságot. Nem határozható meg pontosan gr. Széchenyi István bevonulásának ideje sem. Ha kapott szabadságot, ez legfeljebb négy hónapra terjedhetett. Ezt a 7. huszárezred parancsnokának, Vlasits Ferenc ezredesnek 1810. máj. 26-án írt levele⁶ bizonyítja. Gr. Széchenyi Ferenc fiát jóindulatába ajánlhatta. Az ezredes magyar nyelvű válaszában értesíti Széchenyi Ferencet, hogy fiának minden erkölcsé bizonyossá teszi, hogy a hazának és atyjának reménységeit bőven teljesíteni fogja. Széchenyi István ezredbeli beosztására jelentős adatunk van: Stephaics Antal századába került, a második őrnagyi osztály első századába. Amint Széchenyi Ferenc megtudta a beosztást, július 1-én levelet írt a kapitánynak s arra kérte, fogadja barátságába és figyelje meg, meg van-e elégedve pályájával. A somogyi megyei Stephaics-család régebb idő óta összeköttetésben állott a Széchenyi-családdal. Stephaics Ferenc (1739—1811) a katonai pályán gr. Széchenyi Antal (1714—1767) ezredében (a 3. huszárezredben) kezdte meg szolgálatát. Amikor gr. Széchenyi Antal 1757-ben zászlótartóvá nevezte ki lovas ezredébe, kalpagját adta neki szívessége zálogaként; azt a kalpagot, amelyet édesatyja készíttetett neki, midőn zászlótartó lett, s ebben szolgált egész az altábornagyságig és míg 1757-ben a kolini csata után a 3. huszárezred tulajdonosa lett. Azzal a kívánsággal adta át neki, hogy Stephaics is vigye fel annyira, mint ő.⁷ Stephaics Ferenc nem volt érdemlően a kitüntetésre: vitéz katona lett, 1794-ben a Mária Terézia-rend kis keresztjének tulajdonosa, 1795-ben báró, 1800-ban tábornok. Nyugalomba vonulása után Stephaics Ferenc a kalpagot 1806-ban Somogy megye közgyűlésén visszaadta gr. Széchenyi Ferenc somogyi főispánnak.

A Stephaics-szívekben ezóta lakozó nagy tiszteletet bizonyítja egy másik Stephaics, az időben a 7. huszárezred kapitánya, Stephaics Antal. Amikor az ezredparancsból megtudta, hogy egy Széchenyi-ivadék (gr. Széchenyi István) kerül az ezredbe, azonnal közbenjárt és kieszközölte az ezredesnél és a törzstiszteknél, hogy az ő századába osszák

⁶ A levél ismeretlen.

⁷ Bártfai Szabó László: *A gróf Széchenyi-család története*. III. k. 76—7. l.

be, mert „a Széchenyi-háznak jó tetteit, melyeket Széchenyi generális úrtól fogva gr. Széchenyi Ferencig a Stephaicsokkal tettek”, meg akarta hálálni.

Gr. Széchenyi Ferenc atyai szeretete és befolyása, amíg élt, mindenütt és mindenkor elkísérte fiait pályájukon. István a 7. huszárokhoz atyjának levelével jelentkezik az ezredesnél. Amint megtudja kapitányának nevét, ahhoz is levelet ír: barátságába ajánlja és kéri, tudja meg, nem mutatkozik-e kedvetlenség fiában. Oka volt ez utóbbi kérdésre. Pál fia ugyanis röviddel az 5. huszárezredben való jelentkezése után megúnja a szolgálatot s atya beleegyezésével az ezred útján elbocsátását kérte. István atyjának július 1-i leveléből tudja meg a hirt és helyesli. A szülők, úgy látszik, arra magyarázták ezt, hogy kisebbik fiuk is kedvét veszítette. Gr. Széchenyi Ferencné Liebenberg János, Széchenyi István volt nevelője útján akarta megtudni István fiának a jövőjére vonatkozó véleményét. Az atya viszont Stephaics kapitánytól tudakozódott, nem elégedetlen-e fia pályájával. Liebenberg azt jelenthette, hogy István gróf a katonaságnál kíván maradni, itt akar magának becsülést szerezni.⁸ Stephaics válaszában kijelenti, hogy semmi kedvetlenséget sem talált Széchenyi Istvánban; közli, hogy észrevétele nélkül úgy vigyáz reá, mint a szeme világára, de eddig mindenki azt tapasztalta, hogy nincs vigyázatra szükség, mert nevelői oly szép alapelveket csepegtettek belé, hogy felettesei és alantásai egyaránt szeretik tanultságáért és szorgalmáért; ígéri, igyekezni fog, hogy megnyerje barátságát.

A 7. huszárezred a morvaországi Magyarbródban állomásozott. Itt volt Széchenyi István június közepéig. Ekkor az ezred br. Mecséry Dániel altábornagynak, a magyar lovas-ezredek felügyelőjének rendeletére elmenetelt az aradmegyei Világos községbe, mert itt akarta megvizsgálni az ezredet és szemlét tartani felette. Az ezred menetelés közben rövidebb-hosszabb pihenőt tartott. Pesten több napig pihentek. Széchenyi István itt vélte viszontláthatni szüleit, de, amint írja, csalódott; a katonasors mindig ugyanaz, a katona sohasem számolhat előre s bele kell nyugodnia, ha néha legkedvesebb és legforróbb óhajai nem teljesülnek.

Pesten szülei nevében megvendégelte néhány tisztársát, s vígan koccintottak és ittak szülei egészségére.

Világosra szeptember 21-én értek hatheti menetelés után. Világosról első benyomásként nem sok jót közöl. Lakásaik és az istállók a lehető legrosszabbak. Neki még tűrhető, 1½ öl hosszú és széles szoba áll rendelkezésre minden bútor nélkül, az istálló azonban egy összedőlt pajta, amelyet utólag kellett

⁸ Liebenberg július havi levelei a családi levéltárban.

embereivel használhatóvá tenni. A körülmények is rosszak, mert itt sohasem volt katonaság, a lakosság pedig a műveltség legalacsonyabb fokán álló oláhok. Szép birtokaik vannak, de nem tudják hasznát venni, nem tudnak főzni, gazdálkodni, megelégszenek egy darab selejtes juhtúróval és kenyérral. A legénységnek, sajnos, meg kell ezzel elégednie, de a tisztek nem tudnak így élni, azért mindegyiknek magának kell főznie, mivel rendes korcsma nincsen.

Néhány hét múlva már hozzászokott a viszonyokhoz, dicséri a vidéket, a tiszta, egészséges levegőt, a kitünő vizet; már elég jól érzik magukat, már megismerték a lakosság szokásait. Idejüket folytonos gyakorlatokkal töltik, készülnek a szemlére. Szabad idejükben szórakoznak, vadásznak, meglátogatják a környékbeli földesurakat, kirándulnak, megtekintik a vidéket. Széchenyi István ebből is kiveszi a maga részét. A környék földesurai és a megyei, állami tisztviselők közül külön kiemeli Edelsbacher Zsigmond alispánt és fiait, gr. Königsberg Ferenc és Bohus János földbirtokosokat, Végh Ferenc kamarai intézőt, akinek előzékenységből szőlőbirtokos lett, szerzett birtokához sok reménységet fűzve. Ezeken kívül sok szép könyvét olvassa és más kisebb ártatlan szórakozása is van, úgyhogy jó egészség mellett vidáman és boldogan telik el az ideje. A vidék különösen érdekli. Magyarbrodban jól érezte magát, mégis — mint írja — örömmel távozott onnan, mert *hazájába*⁹ jön. Megtekintette és említi Ménesgyorokot, Radnát, hogy a két bortermő helység vidékét megismerje; majd Nagyzeréndet, illetőleg a Fekete- és Fehér-Körös vidékét látja s rövid jellemzés kíséretében szépnek találja: hasonlít az ifjúsághoz, mindenben termékeny, de sok gaz is megnő rajta. Vidám volt itt, mintha fiatalok társaságában lett volna, de még sem szeretne itt lakni, mert nagy itt az öröm és változatosság; az idő viszont gyorsan múlik és az emlékezés ideje elmarad. Az Alpokat a tisztos öregséghez hasonlítja, magasan merednek a sík vidék fölé és letekintenek a szép völgybe, mint az ítélő öregség az ifjúságra. Éveken át változatlan marad jellegük épúgy, mint az öregkoré; nem minden eső, vihar idéz elő változást a hótakarta Alpokon, egyformák maradnak, épúgy ugyanaz marad az agg is, mint ahogy kezdte pályáját: szerencsében, bajban egyforma, úgy látszik többet érez, mint az ifjú, de erősebb is. Széchenyi szereti az ilyen elmélyedéseket, máskor is gyakran bölcsekedik az élet és a világ, a vallás, politika és társadalom egyes megnyilatkozásain.

A szülői háztól távol minden érdekli: a szülők, fi- és nőtestvérek, a sógorok, sógornők, az ismerősök, időtöltésük,

⁹ Látjuk, hogy érzi magyar voltát.

szórakozásaik. A legnagyobb tisztelet és szeretet nyilvánul meg soraiban. Atyját esdve kéri, írjon neki többször, s mikor atyja nyilatkozatából és leveleiből látja, hogy örömet szerzett szüleinek, örömmel telik el maga is, boldoggá teszik a levelek, az otthonról nyert hírek és szíve érzését követve többször biztosítja szüleit, hogy sokszor gondol rájuk. Amikor atyja egyik levelében figyelmezteti, hogy nem kapott értesítést egyik levelére, sietve mentegetőzik, beszámol, hány levelet írt és biztosítja gyermeki ragaszkodásáról és szeretetéről.

Egy-egy otthoni hír szomorú hírokat rezget meg szívében. 1810. aug. 15-én a Cenken egybegyűlt társaság minden egyes tagjáról tud valami kedveset írni, a cenki szórakozás is érdekl, majd így elmélkedik: „Mit csinál kedves, drága anyám? Mily sokszor gondolok kedves szüleimre, az elveszett gyermeknek vélem magam. Ifjú kortól mindig legjobb szüleim körül voltam, most minden testvéremtől, barátomtól, tanácsadómtól távol kénytelenül a magam tanácsadója, védelmezője és barátja vagyok. Jó emberek mindenütt vannak, de jó barátokat ritkán, jó szülőket sehol és sohasem találunk.” Atyja az életet színműhöz hasonlította. Levelét olvasva szép szavainak megválasztásában és igazságában mindig talál valami újat, amit meg kell tanulnia; reméli, hogy a színmű második felvonásának az elsőben elkövetett hibákat kell kijavítania. Ezt akarja és reméli is, hogy teljesíti, mert komoly akarattal sokat tehetünk. Az atyai emlékeztetésre, hogy kötelessége teljesítésében ne ernyedjen, hanem igyekezzék, amennyire lehet, mindenben tökéletesedni, ígéri, hogy kétszeres szorgalommal rajta lesz, hogy szüleinek örömet szerezzen s ezt csak jó erkölccsel, tökéletesedéssel érheti el.

Szeptember 28-án arról értesül, hogy „kedves” Fanny nénye és „jó” Pál bátyja Máriacellbe utaztak, szomorkodva állapítja meg, hogy hivatása miatt nem lehet szülei és testvérei közt, nem vehet részt kedvteléseikben. Messze van a szülői háztól és nem mehet haza „a szép Cenkre”, hogy a sok mulatozás részese legyen, de ezt *állhatatosságának* köszönheti; milyen rossz lesz még a télen a szülői háztól messze lennie, de vigasztalódik azzal, hogy szülei szeretik. Minden otthoni hír kedves neki és mindenben részt akar venni, ami a családot érinti. Szülei bizonyára kedvesen fogadták fiuk szerető közvetlenségét és éppen ez a nyilatkozata a legjobb bizonyíték arra, hogy Széchenyi István állhatatosan megmaradt a katonai pálya mellett.

Levelei szüleihez szép példái a gyermeki szeretetnek, de közvetve megörökítik azokat a nemes szempontokat, amelyekkel a szülők gyermeküket irányítani akarták. 1810. július 3-i levelében ígéri, hogy atyja intelmeit mindig szem

előtt tartja és nem felejtí el soha: fiatal ugyan, de miatta nem lesz gondja, mert becsületes ősei vére folyik az ő ereiben is. Atyja különösen figyelte, hogyan bánik fia a pénzzel. A vagyonörző és megtartó atya minden alkalmat megragad, hogy a pénzzel könnyedén bánó fiát a pénz erkölcsi értékének felismerésére bírja. Tekintélyes negyedévi pótlékot (1000 frtnál többet) bocsátott rendelkezésére, megfogadtatta vele, hogy a pénzzel takarékoskodik, hogy senkitől sem kér kölcsön, s ha megszorul, először is hozzá fordul. Fia mindent megígér, de igen gyakran pénzsűkébe kerül. Így alig kapta meg atyja negyedévi küldeményét, a Magyarbrodból Világosig tartó 6 heti menetelésben elköltötte pénzét. Mint írja, sokba került az egyes állomásokon a lovak számára vett zab, széna és alom, a saját élelmezése, mert a nagy fáradałmak közt nagy volt az étvágya, több dolgot be kellett szereznie, ezenfelül többnéhány derék tisztársát is megvendégelte. Biztosítja atyját, hogy nem korhely, nem rossz gazda, nem pazarló, azért bocsásson meg, de szüksége van pénzre, hogy kellemetlenségbe ne jusson. Atyja teljesítette kérését, de takarékoságra intette, kifogásolta, hogy bevonulásakor a tiszték megvendégelésével nem jó példát adott és a vendégszekerdeléssel csinyján kell bánni; figyelmeztette, hogy kiadásai nagyon megterhelik számadását. É szemrehányásokra panaszos levéllel válaszol.¹⁰ Ifjúságától kezdve hozzá volt szokva a szenvedéshez. Ha atyja tudta volna, mily fájdalmat okoz levelével, bizonyára nem írta volna meg. Elvette egyetlen vigaszt, szerencsáját, örömét, azt, hogy szülei szeretik. Ha tudta volna, hogy az atyai házban idegennek tekintik, sohasem merészelt volna néhány tisztet viszonzásképen meghívni. Az ezredbe lépésekor rendezett ebédlel még nem rontotta meg helyzetét. Nem étellel és itallal akarja megnyerni társait. Nemcsak jó szóval, hanem kötelessége teljesítésével igyekezett eddig barátokat szerezni, jót akar tenni mindenütt, ahol csak lehet. A szüleitől kapott pénzzel okosan gazdálkodik, s ha nem sikerül neki úgy, amint szeretné, fáj neki; de igyekszik úgy gazdálkodni, hogy jól, takarékosan élhessen. Bocsássa meg atyja nyíltszívűségét, de ki kell öntenie szívét s kinek panaszolhatná el fájdalmát, ha nem atyjának, akinek barátságát és szeretetét köszöni. Szívesen várja ígért intelmeit jövő életmódjára nézve; hiszi, hogy rövid idő múlva megint úgy fogja szeretni, mint előbb. Ne haragudjék reá, de szemrehányását nem érdemelte meg. Könnyes szemmel fejezi be levelét, kéri, ne feledje el, hogy naponként áldását adja reá, mert ez egyetlen vigasza.

Édesatyja siet őt megvigasztalni. Erre áradó hálálkodás-

¹⁰ 1810. szept. 12.

sal köszönve atyja szeretetét és jóságát, bocsánatát kéri minden keményebb kifejezésért.

Meg kell jegyezni már e helyen, hogy Széchenyi István ifjúkorában a pénzzel valóban nem igen tudott bánni. Atyja következetesen figyelmezteti fiát e gyengeségére s ilyenkor fia védekezésében atyja szeretetének megcsökkenését látja. Az atya viszont megelégedett az egyszerű figyelmeztetéssel, igyekezett biztosítani fiát szeretetéről.

Gr. Széchenyi Ferenc nevelő rendszerének fontos eszköze volt még az is, hogy fiaiban folyton ébrentartotta a vallás és becsület érzését. Ha észrevette e jellemvonások nyilvánulását, megdicsérte gyermekeit. Ezt megtette István fiánál is. Egy alkalommal István édesanyját biztosította, hogy a vallás és a becsület mindig szeme előtt lesz. Atyja dicséretét nagy örömmel vette és biztosította, hogy a vallást és becsületet szem előtt tartva minden állásban romlatlan és tiszta akar maradni. Szüleinek bizalmát, hogy maga vigyázzon magára, köszöni és meg akarja mutatni, hogy a legjobb volt a választásuk, amikor saját magát bízták meg erkölcsi felügyeletével.

Ez erkölcsi nyilvánulások mellett a katonai hírek a levelekben kissé háttérbe szorulnak. Közli szüleivel, hogy jól érzi magát, egészséges, ezredorvosa tanácsára jól eszik, iszik, és melegen öltözködik; sokat kell gyakorlatozniok, hogy előkészüljenek a szemlére. Említi, hogy néhány hét múlva már felveszik az ezred létszámába és a negyedik főhadnagy lesz a rangsorban, s így jó kilátása van arra, hogy csakhamar előlépjen második kapitánynak. Minél inkább halad az idő, annál több a katonai elfoglaltsága. Szeptember 27-én ezen is szerencsésen átesett. Örömmel közli szüleivel, hogy b. Meocséry Dániel az ezreddel nagyon meg volt elégedve, s most már minden csapatrészt visszatér beosztása eredeti helyére. Sajnálja, hogy nem mehet haza szabadságra, mert most, hogy belekerül a rangsorba, nem kérhet szabadságot.

Gr. Zichy Ferdinánd 5. sz. huszáralezredesnek 1810. októberben az 1. sz. (Merweldt) ulánusokhoz történt áthelyezése változást idézett elő gr. Széchenyi István további katonai szolgálatában. Széchenyi, még mint a nemesi felkelés vezérkari főhadnagya 1809. október 14-én nagy örömmel értesülvén atyja útján sógorának alezredesi kinevezéséről, kijelentette, hogy szívesen szolgálna az ő parancsnoksága alatt. A szülők most bizonytalansággal szívesen hozzájárultak, hogy e kívánság teljesüljön. Az akkori szokás szerint lehetséges volt az áthelyezés egyik ezredből a másikba csere útján, olyképp, hogy ha az ezredtulajdonosok beleegyeztek, a felsőbb hatóság áthelyezte a kérelmezőket arra a ranghelyre, amelyen az illető az ezredben volt. Zichy Ferdinánd talált ily főhadna-

gyot a cserére Löwenfelsi Etzelt Lajos főhadnagyban. Gr. Széchényi Ferenc kieszközölte a két ezredtulajdonos: hg. Liechtenstein János tábornagy és gr. Merweldt Maximilian tábornagy beleegyezését. Gr. Merweldt 1810. márc. 5-én örömet fejezte ki, hogy egy nagyérdemű férfiú fia szolgáljon az ő ezredében, mert nem kételkedik, hogy a fia az atyja nyomdokait fogja követni, de kellemes volna ezenfelül, ha ezzel halás emlékezetét bizonyíthatná a korábbi szolgálati éveiben Horpácson tapasztalt vendégszeretetéért és jóságáért.

Ezek után Etzelt Lajos főhadnagy március 9-én kiállított nyugtatónya szerint gr. Zichy Ferdinánd alezredes tanúsága mellett kijelentette, hogy 3000 frt. és egy teljes 5. huszárezredbeli egyenruha fejében az 1. ulánus ezredben viselt rangját Széchényinek a 7. huszárezredben viselt rangjával elcserélte.

Gr. Széchényi Ferenc pedig fiával apr. 12-én nyugtatóvánt íratott, hogy mibe került az áthelyezés:

egy kocsi	2400 frt
koffer hozzá	100
Etzelt főhadnagynak	3000
a paszományosnak	1600
a szabónak	2700
lovakra	7000

összesen 16.800 frt

bankócédulában.

VISZOTA GYULA.